

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

Az egyetemi hallgatóság társadalmi arculata
Magyarországon a két világháború között

Király Sándor

Témavezető: Dr. Timár Lajos

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2009.

I. Néhány gondolat a választott témáról és a célkitűzésekről

A két világháború közötti Magyarországról meglévő ismereteink számos, korábban nem, vagy csak érintőlegesen és nagyon egyoldalúan tárgyalt kérdés megvilágításával bővíthetők ki. Vannak ugyanis olyan elfeledett problémák, melyek megoldása az adott korszakban szinte égető fontosságú volt, viszont az utókor ezekről teljesen megfeledkezett. Ilyen kérdés az egyetemi hallgatóság helyzetének értékelése is.

A vizsgált időszak egyetemi hallgatóságáról szóló szakirodalom leginkább a numerus clausussal és annak 1928-as módosításával foglalkozik. Andorka Rudolf kutatásai nyomán rendelkezünk ugyan bizonyos ismeretekkel a Horthy-korszak társadalmi mobilitásáról, s a felsőoktatásba kerülő diákok társadalmi helyzetéről, de ezeknek a mobilitás-vizsgálatoknak az egyik legnagyobb fogyatékoságuk az, hogy szinte kizárólag a korabeli népszámlálások adataira támaszkodtak. Az első világháború következtében előállt, majd a gazdasági válság hatásai miatt tartósan fennálló problémáról, az egyetemi hallgatók szociális helyzetének és az ehhez kapcsolódó diákszociális munkának a jelentőségéről említést is alig találni az 1945 utáni magyar történetírásban.

Ugyancsak hiányosak a hallgatói társadalom belső felépítéséről, szerkezetéről szóló ismereteink is. Míg a diákság politikai mozgalmainak történetét, erősen ideologizálva ugyan, de alaposan feldolgozták a kutatók, addig olyan fontos kérdések nem kerültek

terítékre, mint a hallgatók regionális megoszlása, vagyis az egyes tudományegyetemek főbb vonzáskörzetének a feltérképezése.

Számos kutató foglalkozott az egyetemi és főiskolai hallgatóság létszámának megugrásával az első világháborút követően, de eközben elkerülte a figyelmüket az a lényeges különbség, mely a két felsőoktatási intézménytípus diákjai között fellelhető. A numerus clausus és az 1928-as módosítás hatásai ugyanis sokkal erőteljesebben mutatkoztak meg a főiskolai hallgatóság körében, mint az a tudományegyetemi ifjúság esetében kimutatható. Ladányi Andor és mások is kiemelték ugyan az egyetemi nőkérdés megjelenését a Horthy-korszakban, azonban annak vizsgálata során fontos korabeli publicisztikák és statisztikai kimutatások kerültek el a figyelmüket.

Talán nem számít túlzásnak, ha mindezek fényében időszerűnek tekintjük a két világháború közötti egyetemi hallgatóság társadalmi arculatáról szóló értekezés megírását. A témaválasztás fő célját tehát egy hiánypótló és számos, elfeledett problémát a figyelem középpontjába állítani szándékozó alapos, és kellő részletességgel megírt szintézis elkészítése képezte. Jelen doktori disszertáció, tehát szándéka szerint a fellelhető adatokból elének tároló kép minél teljesebb bemutatására törekedett. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy míg bizonyos fejezetek esetében (a hallgatók létszáma, felekezeti megoszlása) a munka folyamatában tudta megragadni a bekövetkezett változásokat, addig némely fejezetek esetében (társadalmi megoszlás) csak bizonyos időpontok közötti összehasonlításra, vagy csupán egy választott tanév mindenre

kiterjedő bemutatására (regionális megoszlás, szociális helyzet) volt mód. Az egyetlen tanévre fókuszáló fejezetekben az 1934/35-ös tanév volt a vizsgálatok mintaéve, melynek kiválasztása részben kutatói elhatározáson, részben viszont a források behatárolt lehetőségein múlt. Mindez azonban már átvezet a kidolgozáshoz használt történeti módszer kérdésköréhez.

II. A vizsgált kérdéskör megközelítése: a történeti módszer

A francia Annales iskola kiemelkedő alakja, March Bloch *A történész mestersége* című nagy hatású művében úgy fogalmazott: „*Csak a jövő esetleges. A múlt adottság, amely nem enged már teret a lehetségesnek.*” A történész feladata tehát ebben az értelemben ennek az adottságnak a kutatása. Mindezt a múltból ránk maradt bizonyítékok (források) felkutatásával, kritikai értelmezésével és több szempontú interpretációjával teheti meg.

A választott módszer kérdése azonban összefügg a kidolgozandó téma és a megközelítés alapjául szolgáló forrásanyag által meghatározott lehetőségekkel. A történeti módszer alapvetően narratív, s mint ilyen széles mozgásteret biztosít a történész számára, hogy forrásai, ismeretanyaga, kérdésselvetése, s a vizsgált probléma jellege szerint úgy mutassa be eredményeit, ahogy azt a legjobbnak találja. A módszerek közötti eltérés azonban nem elsősorban a kutató egyéniségén, sokkal inkább a rendelkezésre álló forrásokon múlik.

Jelen doktori értekezés a két világháború közötti egyetemi hallgatóság társadalmi arculatának megrajzolására törekedett. A téma megközelítése nehezen lett volna elképzelhető a korszakból ránk maradt, s nem egyszer rendkívül informatív statisztikai kimutatások nélkül. Ezek mellett természetesen azoknak az egykorú elemzéseknek, tanulmányoknak is fontos forrásértékük volt, melyek az egyetemi hallgatóság helyzetével foglalkoztak.

A két világháború közötti magyar statisztikusok páratlan gazdagságú és pontosságú kimutatásainak köszönhetően nemcsak a tudományegyetemek, de a tudománykarok szintjén is elvégezhetővé vált a kutatás. Mindez (amellett, hogy jelentősen megemelte a terjedelmet) páratlan, eddig sehol sem olvasható eredményekkel járt, s korábban ismeretlen összefüggések feltárását tette lehetővé.

A választott módszer tehát leginkább a társadalomtörténeti megközelítéssel rokonítható. A munkában viszonylag sok táblázatba foglalt adat, valamint ezekből készített grafikon, ábra, s kördiagram került felhasználásra. Mindez természetesen kellő részletességgel kidolgozott elemzéssel társult, mely a kimutatott jelenségek bemutatása mellett, azok okainak a feltárására is törekedett. Ugyancsak fontos eleme a disszertációnak az a négy éves levéltári kutató munka során összegyűjtött forrásanyag, mely számos mikrotörténeti hivatkozás alapjául szolgált. Az egyetemi hallgatók mindennapi életébe és rendkívüli életkörülményeibe engedtek bepillantást azok a hallgatói és szülői levelek, melyekben tandíjfizetési haladék iránt folyamodtak, vagy tanulmányaik

megszakítását indokolták az érintettek. Az egyik idézett levél a regionális megoszlás és a szociális helyzet egyértelmű összefüggéseire is felhívta a figyelmet, mikor a hallgató egyértelműen az egyetem távolságával indokolta tanulmányainak félbehagyását.

A munka újszerűsége mindezeken túlmenően leginkább abban áll, hogy a felhasznált adatok többsége eddig alig hivatkozott kimutatásokból (A Magyar Királyi Kormány jelentései), sőt még egyáltalán nem publikált, levéltárban őrzött, kéziratosszatisztikákból (Országos Tanügyi Iratok Gyűjteménye) került elő. Ennek köszönhetően a társadalmi mobilitás kapcsán például, a népszámlálások adatainál részletesebb forrásanyag bevonásával, az eddigi megállapításokon jóval túlmutató eredmények kimutatása, korábban nem ismert jelenségek feltárása is lehetővé vált. De ezzel már el is érkeztünk az értekezés téziseinek az ismertetéséhez.

III. A doktori értekezés tézisei. A kutatás során elért eredmények.

A „történelem tudománytanát” kidolgozó 19. századi német történész, Gustav Droysen ismert művében, a *Historikában* hívta fel a szakma figyelmét arra, hogy *„[...] bármilyen formát választottunk is a kutatásban szerzett eredmények ábrázolására, ez az ábrázolás csak részben, bizonyos módon s bizonyos szempontok szerint felelhet és akar megfelelni a dolgok létezésének, amilyenek az a maga jelenében s az akkortájt élőknek és cselekvőknek tűnt [...]”*

Ebben az értelemben tehát minden történeti ábrázolás csak interpretáció, a múlt egyfajta értelmezése, mely csak megközelítőleg tudja bemutatni a múltban lejátszódott eseményeket, jelenségeket. Valóban lehetetlenre vállalkozik, aki úgy akarja megismerni a múltat, ahogy az valójában végbement, hiszen a természettudományos megközelítéssel szemben a történészeknek nem áll módjukban kísérleteket végrehajtani, vagy modelleket felállítani. A vizsgálódás alapjául kizárólag a ránk maradt források szolgálhatnak.

Jelen disszertáció témáját, az egyetemi hallgatóság társadalmi arculatának a megrajzolását is nagyon nehéz lett volna elvégezni az említett forrástípusok nélkül. Mint ebből is látható, a választott módszer a munka egész felépítését és az elért eredményeket is alapvetően meghatározta. Ezek után nem maradt más hátra, mint az, hogy az értekezés téziseit logikai sorrendben bemutassuk:

1. Az egyetemi hallgatóság létszáma, felekezeti és regionális megoszlása. A nők az egyetemi hallgatóság soraiban.

A doktori értekezés által elért eredmények teljes körű számbavétele azért is okoz nehézséget, mivel a munka számos, korábban beható vizsgálat alá nem vont kérdést vetett fel. Az egyetemi hallgatóság létszámának változását, még makro szinten is, utoljára 1929-ben vizsgálta Magyary Zoltán. A tudományegyetemek karaira is kiterjedő kimutatást és összehasonlító elemzést azóta sem végzett senki. A dolgozatnak erről a kérdéstről szóló, adatokkal

alátámasztott és ábrákkal szemléltetett megállapításai tehát mind-mind a tudományos kutatás új eredményeinek tekinthetők.

Fokozottan igaz ez az egyetemi hallgatóság felekezeti megoszlására vonatkozóan is. A korábbi szakirodalom ezen a téren szinte csak a numerus clausus és az izraelita felekezetű hallgatók számarányát tartotta vizsgálatra érdemesnek. Jelen disszertáció viszont a korszak egészére vonatkozóan, minden egyes felekezet számarányát folyamatában igyekezett bemutatni, úgy hogy közben a tudományegyetemek és az egyes tudománykarok közötti összehasonlításra is tekintettel legyen.

Noha a nők megjelenése az egyetemeken már a 19. század végén megfigyelhető volt, igazi (ha nem is tömeges) elterjedésük a két világháború közötti időszakra tehető. Nem véletlen, hogy a vizsgált kérdések közül is ez a legjobban dokumentált a hazai szakirodalomban. A nők egyetemekre kerülésének jelenségével behatóan foglalkoztak nemcsak az 1945 utáni, de az azt megelőző időszak szakemberei is. Az értekezés annyiban tudott túllépni a már ismert folyamat vizsgálatában, hogy a lefektetett alapkoncepciót következetesen alkalmazva, különbséget tett egyetemek és főiskolák között. Ez az elsődleges oka, hogy a dolgozatban szereplő adatok némileg eltérnek az eddig ismert számoktól és arányoktól.

A regionális megoszlás vizsgálata, tehát az egyes egyetemek vonzáskörzetének a behatárolása az 1934/35-ös tanévről előkerült kéziratos kimutatás segítségével vált lehetségessé. Tekintettel arra, hogy a vonzáskörzetek a korszakban csak az első és második bécsi

döntést követően módosulhattak jelentősebben, talán nem túlzás a mintaévre készített, mindenre kiterjedő elemzést tágabb időintervallumra is érvényesnek tekinteni. A vizsgálatokból azt is sikerült kimutatni, hogy egyenes összefüggés mutatkozott az egyetemek lakóhelyhez viszonyított távolsága és a pályaválasztás között. (Mindezt az előkerült mikrotörténeti források is egyértelműen alátámasztották.) Nem másról lehetett tehát itt szó, mint a hallgatók szociális helyzetének és az egyetem távolságával hatványozottan növekvő tanulmányi költségeknek az egyértelmű megnyilvánulásáról. Így jutottunk el az értekezés egyik legizgalmasabb fejezetéhez, mely a társadalmi megoszlást, vagyis a hallgatók származását és mobilitási esélyeit helyezte fókuszba.

2. A hallgatói társadalom megoszlása a szülők foglalkozása alapján. Az egyetemi ifjúság származása, mobilitási viszonyai.

A doktori értekezés legnagyobb horderejű megállapításai, legelőremutatóbb eredményei egyértelműen ehhez a kérdéskörhöz kötődnek. A vonatkozó szakirodalom tulajdonképpen Laky Dezső 1929/30-as tanévre vonatkozó hallgatói statisztikai felmérésében, valamint Andorka Rudolf 1979-es tanulmányában merül ki. Tekintettel arra, hogy Andorka szinte kizárólag a népszámlálások adataira támaszkodott megállapításai megfogalmazásakor, így az egyetlen autentikus forrásnak Laky Dezső tekinthető.

A frissen feldolgozott tanügyi iratok jóvoltából az 1929/30-as tanév adatai az 1934/35-ös és az 1936/37-es tanévvel is összehasonlíthatóvá váltak. Ezeknek az adatoknak a segítségével jóval megalapozottabb következtetések levonása vált lehetségessé, mint eddig bármikor. Részletesen megismerhetővé vált az egyetemi hallgatóság származása a szülők foglalkozásának, társadalmi státuszának a behatárolásával, ami az egyetemek és a tudománykarok közötti összehasonlítás révén korábban elképzelhetetlen eredményekhez vezetett. Így vált lehetővé, hogy Andorka Rudolf némely, kissé elhamarkodottan tett megállapítását adatokkal alátámasztva sikerült pontosítani.

Először sikerült kimutatni, hogy — feltehetően a diplomás munkanélküliség hatására — fokozatosan csökkent az értelmiségi származású rétegek aránya hazánk egyetemlein, s a társadalmi mobilitásba újonnan bekapcsolódó csoportot leginkább az alacsony származású hallgatók képezték.

3. Az egyetemi hallgatók családi viszonyai, életkörülményei. A szociális helyzet az 1930-as évek derekán.

Az értekezésnek a hallgatóság szociális helyzetével foglalkozó része vitathatatlanul úttörő jelentőségűnek tekinthető. Különösen igaz ez, ha tekintetbe vesszük, hogy utoljára 1934-ben jelent meg a kérdéssel tudományos igénygel foglalkozó írás. Jelen dolgozat azonban nem az akkori kimutatások újraértékelését és a több mint 70

évvel ezelőtti megállapítások megismétlését és újragondolását tekintette az elsődleges feladatának.

Az egyetemi hallgatóság szociális helyzetével foglalkozó fejezet teljesen új, kézirat formában fennmaradt forrásokra támaszkodva az 1934/35-ös tanév vonatkozásában végzett több szempontú vizsgálatokat a hallgatóság családi és életkörülményeivel kapcsolatosan. Pontos adatokkal alátámasztott következtetések levonására nyílt így mód, többek között a hallgatók családi állapotát, testvéreik számát, étkezési és lakáshelyzetét, támogatási igényeit, ösztöndíjait és tandíjkedvezményeit illetően is. Különösen figyelemre méltóak és sehol máshol nem olvashatóak a hadiárványokra és a hadirokkant szülőkkel rendelkező hallgatókra vonatkozó kimutatások.

Akárcsak az értekezés egészére, erre a fejezetre is jellemző, hogy a bemutatott adatok és a hozzájuk fűződő elemzések nem álltak meg az egyetemek közötti összehasonlításnál, hanem egészen a tudománykarok szintjéig hatoltak, s így jóval összetettebb és jóval nagyobb ívű következtetések levonására nyújtottak lehetőséget.

Tekintettel azonban a téma szerteágazó voltára, és arra, hogy az elmúlt évtizedekben a tudományos érdeklődés egészen más kérdések felé fordult; jelen munka, főként a szociális kérdésekről szóló fejezet, további kutatásokkal egészíthető ki. Remélhetőleg ennek a doktori értekezésnek a későbbi, monográfiaként történő megjelentetésével, sikerül egy olyan úttörő munkával hozzájárulni a történettudomány fejlődéséhez, mellyel tovább szélesednek az egyetemi hallgatóság társadalmára vonatkozó ismereteink.

A téma alig kutatott és számos lehetőséget tartogat még a probléma központú történeti vizsgálatoknak. A források fellelhetők, és ma is beszélnek, csak meg kell hallgatni őket. Gyakran szomorú sorsokról és rég elfeledett gondokról tanúskodnak, de mint tudjuk, „*a múlt adottság, amely nem enged már teret a lehetségesnek.*”

Végül szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik közvetve, vagy közvetlenül hozzájárultak a munka megvalósulásához. Köszönet illeti elsősorban a családomat az otthon nyugalmaért és a bátorításért; a témavezetőmet a sorsdöntő pillanatokban adott helyes iránymutatásáért; de köszönet jár azoknak a könyvtáros és levéltáros szakembereknek is, akik munkájukkal segítették a kutatást. Külön is köszönöm néhány hozzám közel álló embernek, hogy az elmúlt években szorított értem.

Király Sándor

IV. Az értekezés témakörében megjelent, vagy megjelenés alatt álló publikációk listája.

Tanulmányok:

- A m. kir. Tisza István Tudományegyetem hallgatóságának viszonyai és a diáksegélyezés fejlődése a kezdetektől 1945-ig. In.: Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Történetéből I. (Szerk.: Dr. Hollósi Gábor), Kiadja a DE-BTK, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2005., 27-43. old.
- A Mensa Academicához kötődő alapítványok története. In.: Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Történetéből IV. (Szerk.: Dr. Hollósi Gábor), Kiadja a DE-BTK, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2006., 63-76. old.
- Az egyetemi hallgatók segélyezésére indított gyűjtési akció Debrecenben (1919-1921) In.: Debreceni Szemle, 2009/2. április
- Az egyetemi hallgatók létszámának alakulása a két világháború közötti Magyarországon In.: A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 2009. (Megjelenés alatt.)

- A két világháború közötti egyetemi hallgatóság társadalmi megoszlása (Előkészületben Dr. Timár Lajossal és Szilágyi Zsolttal közös oktatástörténeti tanulmánykötetben.)

Forrásközlemények:

- A Debreceni Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) Alapszabályai. In.: Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Történetéből IV. (Szerk.: Dr. Hollósi Gábor), Kiadja a DE-BTK, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2006., 77-83. old.

- Egyetemi Altisztek és Alkalmazottak Önszegélyező és Önképző Egyesülete Alapszabályai. In.: Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Történetéből IV. (Szerk.: Dr. Hollósi Gábor), Kiadja a DE-BTK, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2006., 84-90. old.